

В. Е. Туренко

кандидат філософських наук

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ЗМІСТ ЕКСПЛІКАЦІЇ ЛЮБОВІ ТА ДРУЖБИ У АРИСТОТЕЛЯ

У статті здійснюється розкриття соціально-філософського аспекту феноменів дружби та любові у спадщині Аристотеля. Доводиться, що давньогрецький філософ неоднозначно ставиться до значущості любові для суспільства. Певною мірою він продовжує своїх попередників Сократа і Платона, і підкреслює, що в основі держави любов та дружні взаємини, але водночас опонує їм, бо зазначає про негативні наслідки для суспільства і державного ладу різноманітних проявів любовних девіацій. Також Стагірит наголошує на фундаментальному значенні друзів незалежно від соціального статусу, а також на важливості дружби, яка заснована на спільних інтересах, через те, що може мати помітний вплив в соціально-культурному контексті.

Ключові слова: дружба, любов, Аристотель, "Політика", антична філософія.

Актуальність теми обумовлена глобалізаційними процесами, які пов'язані з трансформацією експлікації фундаментальних феноменів людського існування, в тому числі дружби і любові. Через потужний науково-технічний прогрес, появу соціальних мереж та різних додатків спонукають до формування нових типів культури любові та дружби. Все це частіше за все до призводить до девальвації та дефіциту досліджуваних екзистенціалів у соціум. Відтак дана ситуація потребує до переосмислення дружби та любові в тих аспектах діяльності особистості, які зберігають їх глибинне розуміння. Одним з таких джерел, безумовно, є філософська думка.

Античний філософський дискурс як основа європейської цивілізації склав фундамент для осмислення наскрізних проблем та питань буття та людини, зокрема дружби і любові. Зазвичай, коли згадується досліджувана проблематика в контексті спадщини Аристотеля, то здебільшого мається на увазі саме етичний та аксіологічний вимір. Про це свідчать і наявні західні наукові студії стосовно герменевтики дружби та любові у даного античного мислителя Д. Аннаса, К. Ендрю, Т. Коннолі, М. Капферберга, М. Лопез, Г. Хьюджа та інших. Разом з тим треба підкреслити, що Аристотель як мислитель-енциклопедист не оминув проблематику любові та дружби у розгляді соціально-філософських, політичних проблем та питань. Відповідно мета статті – висвітлити та розкрити соціально-філософський аспект дружби та любові у корпусі Аристотеля.

Ключові питання осмислення соціально-філософської експлікації любові

Спершу необхідно підкреслити, що саме у трактаті "Політика" знайшло найбільш повно відображення соціально-філософського, певною мірою навіть і політико-філософського бачення Аристотеля феномену любові. Безперечно аналіз любові у цій праці зокрема, та і у всьому корпусі Стагірита є побіжним і таким, що не можна назвати соціально(політико)-філософською концепцією чи вченням про любов. Однак, на нашу думку, ті чи інші сентенції про любов у "Політиці" та інших трактатах гідні детального висвітлення для більш повного та цілісного розуміння специфіки експлікації любові Аристотелем.

На погляд автора, в контексті цієї частини даної розвідки доцільно буде виділити такі основні проблеми:

- 1) любов і влада;
- 2) любов і закони;
- 3) феномен самолюбства.

Перш за все античний мислитель у праці "Політика" проводить асоціацію царської влади з любов'ю батьків

до дітей. У першій книзі даної праці зазначає наступне: "Влада батька над дітьми може бути уподібнена владі царя: батько панує над дітьми у силу своєї любові до них і внаслідок того, що він старший за них, а такий вид влади і є саме царською владою. Тому прекрасно висловився Гомер, назвавши Зевса "батьком людей і богів" як царя (Див.: II. I 544¹ – В.Т.) їх всіх. Цар за природою повинен відрізнятися від підданих, але бути з ними одного роду. І так само співвідноситься старший до молодших і батько до дитини" [Polit.1259a11-17].

Тому, як можемо свідчити, Аристотель вбачає схожість між одним з індивідуальних проявів любові та соціальним. На думку давньогрецького філософа, державець не повинен нехтувати людьми; він не має зловживати владою, яка знаходиться у його руках, але дбайливо, наскільки це можливо, ставитися до своїх підданих та народу як такого. Дійсно, "любов не з'їдає себе у прихованій злобі. Її відзначає швидше спокій і сила, тепло і ясність. Любов ніколи не ображається, навіть якщо на перший вигляд це здається образою. Вона усуває непорозуміння, але і не закривається перед агресією" [3, с.104-105]. Причину такого ставлення можновладця до свого народу Стагірит убаचाє в тому, що усі, хто знаходиться в тому чи іншому соціальному, державному утворенні, є людьми, а тому рівними за природою.

Продовжуючи роздуми над значенням любові у суспільстві, варто відзначити, що у тексті "Політики" лунають як позитивні, так і негативні оцінки безпосереднього впливу любовних стосунків на розвиток держави і суспільства. У другій книзі даного трактату Стагірит наголошує на переважно позитивному впливі: "Доброзичливі (дружелюбні) відносини – велике благо для держав (адже при наявності цих взаємин найменше можливі розбрати), та й Сократ загалом дуже вихваляє єднання держави, а це єднання, як він сам, мабуть, стверджує, є результатом доброзичливих стосунків (про це, як відомо, говорить у своїй промові про любов Аристофан, а саме – що люблячі внаслідок своєї сильної любові прагнуть до зрощування, прагнуть з двох істот стати одним)" [Polit.1262b].

Давньогрецький філософ наголошує, що сила дружби і любові не обмежується лише особистісними стосунками. Як слушно зазначає П. Сорокін, любов виходить за межі індивідуальних стосунків і обставин, вона впливає на все соціальне і культурне життя людства. Вона діє як рушійна сила творчого прогресу людини в напрямку до більш повної вічної істини, більш гідної вічної

¹ Цитування античних джерел здійснюється за загальноприйнятою пагінацією.

чесноти, більш чистої вічної краси, глибшої вічної свободи і найпрекрасніших вічних форм соціального життя та інститутів. Протягом усієї історії кожен позитивний крок у цьому напрямку був натхненний і "проведений енергією" любові, в той час як регресивний крок назад від цих цінностей був руханий ненавистю [8, с.134].

В цьому контексті буде доречним згадати думку відомого українського філософа І. Бойченка, що історичний (суспільний) процес "не тільки твориться, в ньому інтеріоризується кожним з нас, формуючи внутрішній, духовний світ особистості. Тому в певному розумінні не тільки всесвітня історія живе в людських індивідах, реалізується в людях (їхній діяльності, взаєминах, спілкуванні, свідомості та інших виявах їхнього буття)..." [2, с.95]. Одним із таких взаємин, звичайно є любов.

Тому Платон як вчитель Аристотеля у славнозвісному діалозі "Бенкет" підкреслює важливість існування (виникнення) любові в людському суспільстві. Він зазначає, що було б дуже добре, якщо держава, суспільство, чи військо складалося виключно з тих, хто любить і тих, кого люблять, адже цим самим вони б не чинили нічого поганого та соромного, як цього не роблять суб'єкт та об'єкт дискурсу любові. Тому, підсумовуючи, геніальний стародавній мислитель пише: "адже тому, чому слід керуватися завжди і усім без винятку людям, які бажають добре прожити, жодна сім'я, жодні похвали чи багатство, і взагалі ніщо не навчить їх краще, аніж любов" [Symp. 178c – d].

Проте поряд з цим Стагірит, на основі історичних подій, говорить і про негативний та деструктивний аспекти впливу любові, а точніше – різних його девіацій, а саме – шаленої пристрасті або подружніх зрад чи одностатевих стосунків [Див.: Polit.1303b20-25, 1306a32-1306b3, 1311a33-1311b23]. Логічним буде те, якщо виникне питання чому це відбувається?

Основна відмінність любові від різних її симулякрів, наголошує П. Сорокін, полягає у тому, що заспокійлива сила любові виявляється головною силою, яка обмежує тривалі і смертельно небезпечні катастрофи в житті тих чи інших народів. Систематичне вивчення всіх таких катастроф в історії Стародавнього Єгипту, Вавилону, Китаю, Індії, Персії, Ізраїлю, Греції, Риму та країн Заходу показує, що всі такі катастрофи врешті-решт долалися за допомогою альтруїстичної шляхетності людей, культур і соціальних інститутів цих народів [8, с.132].

Також у трактаті не оминається проблема співвідношення любові та справедливості, закону. Аристотель, аналізуючи закони, говорить: "Законодавство може здатися добрим і заснованим на людинолюбстві. Пізнавши його, радісно погодиться з ним, думаючи, що при такому законодавстві настане у всіх гідна подиву любов до всіх, особливо коли хто-небудь стане викривати їх зло, що існує в сучасних державах через відсутність в них спільності майна: я маю на увазі процеси стягнення боргів, судові справи за звинуваченнями у лжесвідченнях, лестощі перед багатіями" [Polit.1263b15-22].

Аристотель заперечує тісний зв'язок любові та справедливості. Справедливість керується тим, що свої висновки робить в переважній більшості з точки зору тієї особи, яка права. Натомість у дискурсі любові головною цінністю, сенсом життя та "поліосом протягування" є завжди Інший, тобто та особистість, яку я кохаю. Тому слушною є думка російського філософа В. Соловйова у праці "Сенс любові": "брехня і зло егоїзму складаються у винятковому визнанні безумовного значення за собою і в запереченні його у інших; розум показує нам, що це безпідставно і несправедливо (*Вид. авт.*). А любов прямо фактично скасовує таке несправедливе ставлен-

ня, змушуючи нас не в відверненому свідомості, а у внутрішньому відчутті і життєвої волі визнавати для себе безумовне значення іншого" [7, с.507].

Мислитель говорить про одну з головних відмінностей любові та справедливості, вбачаючи в цьому і негативну відповідь на питання "чи завжди справедлива любов?". Повторимо ще раз: справедливість керується тим, що висновки робить у переважній більшості виходячи з точки зору особи, яка права, тоді у любові цінністю, сенсом життя завжди є Інший, особистість, яку я кохаю.

Про це ж пише французький персоналіст Г. Мадіньє: "люди повинні приходити до любові шляхом не завжди і не в усім приємним справедливості. Любов породжує справедливість, щоб мати можливість власне існувати, або краще сказати, щоб здійснювати те, на що вона здатна в світі суперечливих та взаємовиключних індивідуальностей" [4, с.112]. На думку мислителя, шлях до любові – це не "червона доріжка" і не "царський шлях", по якому ми все робимо як загалом прийнято та згідно "правді світу цього". Для того, щоб прийти до любові, яка стане потім вічною – потрібно багато перетерпіти, здолати багато труднощів, випробувань з боку суспільства, людей. Можна припустити, що французький мислитель у даній цитаті говорить про те, що любов створює особливого роду справедливість, в якій є рівність люблячих, людей, які люблять одне одного і які ладні ділити все по-рівну, і при цьому перевага надається не суб'єкту, а предмету любові.

Відповідно французький феноменолог П. Рікер категорично стверджує, що "любов промовляє, але не тією мовою, що справедливість" [5, с.251]. Через це дискурс любові не завжди є дискурсом справедливості. Мислитель не говорить, що вони протистоять одна одній. Ні! Просто в кожного свої закони, принципи і методи дій. Любов не повинна втручатися в межі компетенції справедливості, бо остання не зрозуміє її, так і справедливість не може зрозуміти любов, адже у них різні "мови", образно кажучи, різні "понятійно-категоріальні апарати".

Разом з тим, Аристотель також у "Політиці" (II книга) не оминає такий прояв любові як самолюбство. Він зауважує, що воно не завжди гідне осуду та презирства, адже, воно у людській природі є онтологічно присутнім. Античний мислитель чітко проводить різницю між егоїзмом та самолюбством: "Справді, егоїзм справедливо засуджується, але він полягає не в любові до самого себе, а в більшій, ніж це має бути, ступені цієї любові; те ж саме стосується і користюлюбства, до цього й іншого почуття схильні, так би мовити, усі люди" [Polit.1263b3-4]. При цьому він зазначає, що "з іншого боку, як приємно допомагати та робити корисне друзям, знайомим та товаришам" [Polit. 1263b5].

Як бачимо, Аристотель розумів, що у тих випадках, коли почуття самолюбства стає стійкою рисою характеру тієї чи іншої людини, воно набуває значення моральної якості. Самолюбство є позитивним мотивом поведінки (і відповідно якістю), тому що допомагає людині у подоланні труднощів і власних слабкостей заради досягнення тих результатів, яких чекає від неї суспільство, а також оскільки воно спонукає людину до законного захисту своєї гідності.

Згідно з роздумами давньогрецького мислителя, самолюбство стає негативною якістю, коли воно з вимогливого ставлення до себе перетворюється на необ'рунтовану гордість, на самозакоханість, яка заважає людині прислухатися до товариської, суспільної критики, тверезо оцінити свої вчинки і можливості й виправити свою поведінку. Така девіантна форма самолюбства

має зворотне значення, паралізує активність особистості, і в кінцевому підсумку принижує людську гідність.

Соціально-філософський зміст дружби та друзів

Варто відзначити те, що античний мислитель розглядає значення друзів для тих, хто при владі, а саме – якщо це монархічна форма правління. Зокрема, він пише: "Якщо це не друзі монарха, вони не стануть робити все за його приписами, а якщо вони друзі монарха і його влади, [то будуть чинити відповідно]; адже дружба неминуче передбачає досконалу рівність. Відповідно, якщо монарх передбачає, що такі друзі повинні розділяти його владу, він допускає також, що і влада повинна бути рівною між рівними і подібними" [Polit.1287b32-34].

Античний мислитель зауважує про значення друзів у житті кожної людини, незалежно від соціального стану. Друзі, як вірно говорить Х. Сваре, відкривають нам дорогу пригод, оскільки разом з ними ми наважуємося на те, що не наважуємося зробити поодиночі. З друзями ми не боїмося поїхати в далекі країни, відправитися в гори або відвідати прокурені бари на сумнівних вулицях чужих міст, чого ми боїмося і в чому нам потрібна підтримка – може варіюватися [6, с.159].

Що стосується соціальних проявів дружби, то Стагірит зазначає наступне: "У всіх різноманітних проявах дружби пропорційність прирівнює і зберігає дружбу, як це і було сказано. Так, наприклад, при державній [дружбі] башмачник за черевики за [їх] вартістю отримує винагороду, і ткач теж, і інші. В цьому випадку існує загальна міра – монета, і тому з нею все співвідноситься, нею і вимірюється.

Стосовно любовної [дружби], то закоханий іноді скаржиться, що при надлишку дружби з його боку він не отримує дружбу, при цьому він, може так статися, не володіє нічим, що служить предметом дружньої приязні; коханий же часто скаржиться, що закоханий спершу обіцяв усе, а тепер нічого не виконує. Таке трапляється щоразу, коли закоханий дружить з предметом любові через задоволення, а предмет любові із закоханим – через користь, але у обох немає того, [чого вони чекають один від одного]. Саме при дружбі задля цих [цілей] її розірвання відбувається кожен раз, коли не отримують того, заради чого дружили, бо в цьому випадку люблять не самих друзів, а те, що у них є, а воно, між тим, не постійне, а тому такі і дружби. Але [дружба] через чесноти, існуючі сама собою, постійна, як і було сказано" [Eth.Nic.1164a1-13].

Можемо стверджувати, Стагірит зауважує, що основна відмінність соціальних проявів дружби від досконалої у тій чи іншій меті, яку кожен з цих видів ставить. Певною мірою він навіть досконалу дружбу ставить вище за любовну, бо остання почасти має утилітарний характер. Так само у соціальних видах дружби ставиться за мету те, що мінливе, здатне губитися, тоді як метою досконалої дружби є незмінне та вічне – чесноти та цінності.

Проте, якою б не була мета, все ж таки в основі різних соціальних проявів дружби лежить те, щоб до усіх ставитися як до самого себе сприймати кожного як певну перемогу над самістю, егоїзмом. Варто зауважити, що давньогрецький мислитель не дає моральної оцінки, що той чи інший прояв дружби є хибним, оманливим, вірним. Якщо і піднімається ним проблема зла, то вона розглядається не в онтології дружби, прихильності чи одностунності, а в контексті того, чи можна назвати

дружбою стосунки між лихими людьми або стосунки заради злої мети.

У розгляді соціально-філософського змісту дружби необхідно думку Аристотеля, що злі люди не здатні створити дискурс досконалої дружби, бо остання максимально не є утилітарною. Натомість він не заперечує, що може бути дружба взагалі між поганими людьми та між злом і доброю особистістю. З цього приводу він пише так: "Тому друзями з міркувань задоволення і з міркувань користі можуть бути і погані [люди], і добрі [можуть бути друзями] поганим, і людина, яка ані добра, ані погана – другом кому завгодно; однак очевидно, що тільки добродесні [бувають друзями] один заради одного, адже погані люди не насолоджуються один одним, якщо їм немає один від одного певної користі" [Eth.Nic.1157a16-20].

Давньогрецький мислитель зауважує, що саме у лихих людей дружба (хоча і побудована на користі чи задоволенні) не може бути довготривалою: "поганих дружба псується (адже, хиткі [у своїх переконаннях], вони зв'язуються з поганими і стають зіпсованими, уподібнюючись один одному); а дружба добрих навіть зростає від спілкування, адже прийнято вважати, що такі друзі стають кращими завдяки впливу один на одного і вправлення один одного; вони, звичайно, запозичують один у одного те, що їм подобається, звідки [вислів]: "Від добрих добро"" [Eth.Nic.1172a8-14].

У досконалій дружбі, навіть більше, у дружбі між добродесними людьми кожен з учасників не лише існує один заради іншого, але виховується, навчається один від одного. Дружба між лихими людьми, зазначає Стагірит, нічого не може навчити, хіба що у людини буде гіркий досвід. Натомість дружба між добрими особистостями спричинює взаємний саморозвиток і навіть певною мірою може допомагати в суспільно-культурному розвитку. Доречним, на нашу думку, буде в цьому контексті навести приклади дружби з всевітньої історії: Данте, Гвідо Кавальканти і Лапо Джанні – три флорентійських поети XIII століття. Мішель де Монтень і Етьєнн де Ла Боєсі – французькі письменники XVI століття. Ще пізніше ми зустрічаємо приклади дружби між К.Марксом і Ф.Енгельсом і між Максом Горьким і Теодором Адорно. Перша вплинула на всю сучасну політику, друга – на соціологічну думку [1, с.8].

Таким чином, здійснивши дослідження соціально-філософського аспекту любові та дружби у спадщині Аристотеля, можемо зробити наступні висновки:

1) Філософ неоднозначно ставиться до значущості любові для суспільства. Певною мірою він продовжує своїх попередників Сократа і Платона і підкреслює, що в основі держави – любов та дружні взаємини, але водночас опонує їм, бо зазначає про негативні наслідки для суспільства і державного ладу різноманітних проявів любовних девіацій.

2) Стагірит наголошує на фундаментальному значенні друзів незалежно від соціального статусу, а також на важливості дружби, яка заснована на спільних інтересах, через те, що може мати помітний вплив в соціально-культурному контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альберони Ф. Дружба / Ф. Альберони. Дружба и любовь. – М.: Прогресс, 1991. – С.5 – 180.
2. Бойченко І. Філософія історії / Іван Бойченко. – К.: КОО Знання, 2000. – 723 с.
3. Грюн А. Жити в домі любові / А. Грюн; [пер. з нім. О. Конкевича]. – Львів: Свічадо, 2005 – 120 с.

4. Мадиньє Г. Любовь и разум / Г. Мадиньє. Сознание и любовь: очерк понятия МЫ. – М.: ИНИОН, 1994. – 172 с. 5. Рікер П. Любов і справедливість / П. Рікер // ДУХ І ЛІТЕРА. – 2002. – № 9–10. – С.250 – 265. 6. Сваре Х. Философия дружбы / Х. Сваре / Пер. с норв. И. Вороновой. – М.: Прогресс-Традиция, 2010. – 256 с.	7. Соловьев В.С. Смысл любви / В.С. Соловьев / Сочинения в 2 т. Т. 2 / Общ. ред. и сост. А.В. Гулыги, А. Ф. Лосева; Примеч. С. Л. Кравца и др. – М.: Мысль, 1988. – С. 493 – 547. 8. Сорокин П. Тайственная энергия любви / П. Сорокин // Социологические исследования – 1991 – № 8 – С. 121 – 137.

Туренко В.Э.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ СМЫСЛ ЭКСПЛИКАЦИИ ЛЮБВИ И ДРУЖБЫ У АРИСТОТЕЛЯ

В статье осуществляется раскрытие социально-философского аспекта феноменов дружбы и любви в наследии Аристотеля. Доказывается, что древнегреческий философ неоднозначно относится к значимости любви для общества. В определенной степени он продолжает своих предшественников Сократа и Платона, и подчеркивает, что в основе государства любовь и дружеские отношения, но в то же время оппонировать им, ибо отмечает негативные последствия для общества и государственного строя различных проявлений любовных девиаций. Также Стагирит отмечает фундаментальное значение друзей независимо от социального статуса, а также а также важности дружбы, которая основана на общих интересах, потому, что может иметь заметное влияние в социально-культурном контексте.

Ключевые слова: дружба, любовь, Аристотель, "Политика", античная философия.

Turenko V.E.

SOCIAL AND PHILOSOPHICAL MEANING EXPLICATION OF LOVE AND FRIENDSHIP IN ARISTOTLE

The article reveals the socio-philosophical aspect of the phenomena of friendship and love in the heritage of Aristotle. It is proved that the ancient Greek philosopher is ambivalent about the importance of love for society. To some extent, he continues his predecessors Socrates and Plato, and emphasizes that the state is based on love and friendly relations. Love is not limited only to individual relationships and circumstances, it affects the entire social and cultural life of mankind. At the same time, he opposes them, because he notes the negative consequences for society and the state system of various manifestations of love deviations.

An ancient philosopher denies the close connection of love and justice. Justice proceeds from the fact that it draws its conclusions from the point of view of the person who has the rights. But in the discourse of love, the main value, the meaning of life and the "pulling pole" is always the Other, that is, the personality that I love. It is revealed that Aristotle understood that in those cases when the feeling of self-esteem becomes a stable feature of the character of this or that person, it acquires the value of moral quality. Self-love is a positive motive of behavior (and therefore quality), because it helps a person to overcome difficulties and his own weaknesses in order to achieve the results that society expects from him, and also because he encourages a person to legitimately protect his dignity.

Stagirite also notes the fundamental importance of friends, regardless of their social status, as well as the importance of friendship, which is based on common interests, because it can have a significant influence in the socio-cultural context.

Key words: friendship, love, Aristotle, "Politics", ancient philosophy.